

Anticipáció a szinkrontolmácsolásban

Szegh Henriette

E-mail: laparisienne.gov@gmail.com

Kivonat: Mit jelent pontosan az anticipáció? A tanulmány első részében erre keresem a választ. A legtágabb értelmezés szerint az anticipáció nem más, mint egyes események jövőbeni alakulásának előrejelzése. Azonban nemcsak eseményeket tudunk „megjósolni”, hanem egy megkezdett mondat lehetséges folytatását is. Mindezt olyan természetesen, hogy a mindennapi egynyelvű kommunikációban szinte tudomást sem veszünk a jelenség létezéséről. A kétnyelvű kommunikáció egyik speciális esetében, a szinkrontolmácsolásban azonban nagyon fontos szerepet kap ez a képességünk: jelentős mértékben megkönnyíti a tolmácsok összetett feladatát. A tanulmány következő része rövid szakirodalmi áttekintés, mely a 70-es évektől kezdve egészen napjainkig igyekszik bemutatni a tolmácsolási stratégiákat vizsgáló szakemberek egymástól gyakran eltérő nézeteit az anticipációról. Ezt követi a téma problematikus pontjainak, magának a definíciónak, az osztályozásnak, valamint a nyelvspecifikusság kérdésének részletes vizsgálata. Végezetül megkísérlem áttekinteni az anticipáció kutatásához elméleti hátteret szolgáltató pszichológiai irányzatok főbb jellemzőit.

Kulcsszavak: anticipáció, szinkrontolmácsolás, redundancia, beszédfeldolgozás, stratégia

1. Az anticipációról általában

Az anticipáció mindennapi életünk természetes velejárója. Anticipálunk, azaz előre jelezzük egyes események jövőbeni alakulását, ha vezetünk, ha játszunk, ha dolgozunk, ha buszra szállunk, vagy esetleg öltözködünk... Aaro Toomela *Towards Understanding Biotic, Psychic and Semiotically-Mediated Mechanism of Anticipation* című tanulmányában az anticipációt egyenesen az „élet egyik legfontosabb, elkerülhetetlen jellemzőjének” tekinti (2015: 431, saját fordítás¹).

Ha a fenti, viszonylag tág értelemben vett meghatározást egy kicsit leszűkítjük, és kizárólag a nyelvi kommunikáció keretein belül vizsgálódunk, az anticipációt a következőképpen határozhatjuk meg: általános képesség a hallott szöveg lehetséges folytatásának előrejelzésére. Ez a jelenség sem ismeretlen számunkra, hiszen mindannyiunkkal gyakran megtörténik, hogy előre tudjuk, beszélgetőpartnerünk hogyan fogja befejezni a megkezdett mondatot.

Végül, a szűk értelemben vett anticipáció a tolmácsolástudományban az egyik leggyakrabban kutatott stratégia. Van Beisen szerint ez egy általánosan, mindenki által használt stratégia, nem egyéni tolmácsolási stílus jellemzője. Megállapítását Lederer 1981-ben készült kutatására alapozza, melyben egy nemzetközi pénzügyi csoport német nyelvű spontán beszélgetésének francia nyelvre történő tolmácsolásában vizsgálja az anticipációt. Az 55 perces beszélgetésben 78 anticipációt talált, azaz 85 másodpercenként egyet (Van Beisen 1999).

Az anticipáció első említése a tolmácsoláskutatás szakirodalmában Herbert (1952) nevéhez fűződik. Érdemi eredményekkel szolgáló empirikus kutatásokat a témában azonban csak jóval később, a 70-es évek végén kezdtek végezni. 1977-ben Velencében rendezték az első, a konferenciatolmácsolás gyakorlati és elméleti aspektusait együtt tárgyaló interdiszciplináris konferenciát. A felszólalók között ott volt Wolfram Wilss, akinek nevéhez tanítványa, Mattern közreműködésével, az anticipáció első korpuszalapú vizsgálata kötődik, a tolmácsolás interpretatív elméletét megalkotó Marianne Lederer és Danica Seleskovitch, Moser, akinek a tolmácsolás első információfeldolgozó modelljét köszönhetjük, valamint az anticipáció elméleti hátterét vizsgáló pszichológusok: Le Ny és Flores d'Arcais. A szimpózium elsődleges célja a társtudományok, így a pszichológia, a nyelvészet, a fordítástudomány és a szociológia tolmácsolással összefüggő kutatási eredményeinek szélesebb körben történő bemutatása, a szakma, azaz a gyakorló tolmácsok és a kutatók közötti érintkezési pontok meghatározása, valamint további együttműködésük előkészítése volt (Gerger 1978).

Sajnálatos módon a konferencia, elsősorban a tolmácsok együttműködéstől való teljes elzárkózásának következtében, nem hozta meg a várt eredményt. Sőt a következő években, kevés kivételtől eltekintve, szinte semmiféle kommunikáció nem létezett a két közösség között. Az anticipáció jelensége ugyanakkor mindkét közösséget foglalkoztatta. Míg azonban az elméleti szakemberek a pszichológia szemszögéből értelmezték és annak módszereivel, mesterséges körülmények között vizsgálták azt, addig a gyakorló tolmácsok saját, valós konferenciaszituációkban szerzett tapasztalataikból igyekeztek következtetéseket levonni. Az egyetértés tehát nem volt teljes, nemcsak a két közösség között, de még közösségen belül sem: sem az anticipáció meghatározását, sem típusait, forrásait tekintve, nem is beszélve a tolmácsolásban megjelenő nyelvpárok és az anticipáció előfordulásának gyakorisága közötti összefüggésekre vonatkozó feltételezésekről.

2. Az anticipáció meghatározása

Amennyiben az anticipációt egyszerűen csak egy empirikusan megfigyelhető jelenségnek tartjuk, akkor az általánosan elfogadott definíció a következő: „anticipációról akkor beszélünk, amikor a tolmács egy adott szót vagy egy több szóból álló kifejezést hamarabb (vagy egyidejűleg) ejt ki célnyelven, mint a beszélő a szó (vagy több szóból álló kifejezés) forrásnyelvi megfelelőjét” (Vandepitte 2001: 324).

Lederer 1981-es kutatásában az anticipáció könnyebb azonosítása érdekében 3 másodperces „egységekre” bontotta az eredeti német nyelvű illetve a franciára tolmácsolts szöveget is. A példából jól látható, hogy a célnyelven elhangzó „**nous aider à**” kifejezés jóval korábban, két egységgel hamarabb hangzik el, mint forrásnyelvi megfelelője, a német „**gemeinsam mit uns**”. Az alábbi példa bemutatásakor megőriztük a Lederer-féle számozást.

- (44) diese Presseveranstaltung, die Vertre-
- (45) ter des kommerziellen Dienstes in der Gruppe Guignard vorgeschla-
- (46) gen worden war, **gemeinsam mit uns** durch-
- (46) zuführen.

- (44) Ils nous ont offert de **nous aider**
  - (45) **à organiser** cette
  - (46) présentation à la presse qui a été proposée
  - (47) par le service commercial au groupe.
- (Lederer 1981: 252)

A kognitív pszichológia alapjain nyugvó meghatározások azonban nem a „kézfelfogható”, mérhető végeredményre, hanem az anticipáció során végbemenő belső folyamatokra fókuszálnak. Le Ny értelmezésében az anticipáció „a forrásnyelvi szöveg percepciójával és szemantikai elemzésével egyidejű, valamint azon alapuló, egymást követő „jelentéselvárásokból” álló mentális aktivitás” (1978: 296). Van Besien úgy tekint az anticipációra, mint a „beszélő megnyilatkozásának tartalmára vonatkozó feltételezések eredményére” (Van Besien 1998: 250).

De vajon minek alapján alakulnak ki ezek a feltételezések? A kérdésre Mattern meghatározása ad választ, mely szerint az anticipáció „korábbi, meghatározatlan számú, kontextuson vagy az élet konvencióin, folyamatain alapuló ingerre adott válasz” (Mattern 1974: 4–5).

Jörg ennél konkrétabban fogalmaz, amikor azt állítja, hogy az anticipáció „korábban kapott és feldolgozott nyelvi és nyelven kívüli ingerekre adott válasz” (Jörg 1995: 5).

De Bot és Seeber a már meglévő tudás fontosságára hívják fel a figyelmet. De Bot (2000) szerint az anticipáció nem más, mint az előzetes ismeretek, azaz a mentális lexikon szemantikai alapú részalmazainak aktiválása.

Seeber (2001) jóval közérthetőbben fogalmaz, amikor az anticipációt az időjárás előrejelzéshez hasonlítja. Véleménye szerint a konferenciatolmács hasonlóképpen jár el, mint a meteorológus. Bizonyos visszatérő mintázatok és gyakori tények alapján valószínűségi prognózist állít fel az események kibontakozására vonatkozóan. Minél több információval rendelkezik, annál pontosabban tudja előre jelezni az eseményeket.

Vandepitte (2001) úgy véli, ha a tolmácsolástudomány teljes komplexitásában szeretné megragadni az anticipáció jelenségét, akkor nem csak a beszédprodukciónban megjelenő eredményére és annak temporális aspektusára kell koncentrálnia. Nem szabad figyelmen kívül hagynia az anticipáció kog-

nitív-pragmatikai karakterét sem. A fentiek értelmében az anticipáció az ő definíciója szerint nem más, mint a „a beszélő által még nem kifejezett mentális reprezentációknak megfelelő mentális reprezentációk létrehozása” (Vandepitte 2001: 329).

3. Az anticipáció típusai

Wilss (1978), az anticipáció két típusát, a nyelven kívüli és a szintaktikai (nyelvi) anticipációt különbözteti meg, és tanulmányában kimondottan ez utóbbira koncentrál. Véleménye szerint a szintaktikai anticipáció nem egyszerűen véletlen feltételezések, találgatások, sokkal inkább intelligens, szövegre vonatkozó előrejelzés eredménye, amit különböző típusú információk váltanak ki. Ilyenek a mondat további szemantikai kibontakozására vonatkozó kotextuális, nyelven belüli (co-textual intralingual nature cues), szituációs természetű, nyelven kívüli (extralinguistic, situational) információk, valamint kontextustól független standard kifejezések: köszönetnyilvánítás, üdvözlés, klisék (pl.: „A küldöttség nevében szeretném megköszönni...” (Wilss 1978).

Lederer egyik csoportosítása szerint létezik nyelvi elvárásokon (anticipation based on language prediction) valamint kognitív, értelmi elvárásokon (anticipation based on sense expectation) alapuló anticipáció. Előbbi során a tolmács nyelvi ismereteinek köszönhetően – jól ismeri a forrásnyelv állandósult szókapcsolatait, előfordulásuk gyakoriságát – képes előre jelezni egy adott szó megjelenését, míg utóbbi esetben elraktározza a kognitív memóriájában az értelemegységeket, és ezek alapján van egy hosszú távú feltételezése arra vonatkozóan, hogy merre halad a megnyilatkozás. Ezen kívül Lederer különbséget tesz tiszta (pure) és szabad (freewheeling) anticipáció között is. Tiszta anticipáció esetén a tolmács produkciója megelőzi az előadóét, míg szabad anticipációnál a tolmács, bár később ejti ki a célnyelvi megfelelőt a forrásnyelvi eredetihez képest, olyan kevéssel később és olyan pontos helyen, hogy kétség sem férhet hozzá, hogy már az eredeti elhangzása előtt megértette és feldolgozta azt (Lederer 1978).

Lederer ezen csoportosításával kapcsolatban Bartłomiejczyk megfogalmaz egy jogosnak tűnő kifogást: a definíció nem határozza meg mit jelent az „olyan kevéssel később”, azaz nem ad pontos útmutatást arra vonatkozóan, hogy mekkora az a maximális fül-száj ívhossz, amit még anticipációnak tekint (Bartłomiejczyk 2008).

Lederer az anticipáció egy speciális esetére is felhívja a figyelmet: strukturális anticipáció során a tolmács egy egyszerű, semleges mondattal vezeti be mondanivalóját, ezzel elodázva az ige megjelenésének pillanatát a célnyelvi beszédprodukcióban (Lederer 1984).

Gile nyelvi és kognitív, később nyelven kívüli anticipációról beszél. A legnagyobb különbséget abban látja a kettő között, hogy míg a nyelvi anticipáció a fonéma, szó és mondat mikrodiskurzív szintjén segíti a megértést, addig a kognitív anticipáció inkább makrodiskurzív szinten, vagyis a tagmondat, mondat vagy az egész megnyilatkozás szintjén működik. Kicsit leegyszerűsítve

azt mondhatnánk, hogy míg a nyelvi anticipáció egy időben egymáshoz közel lévő kiinduló és végponttal rendelkező folyamat, addig a kognitív anticipáció folyamatos, a szöveg haladásával válik egyre erősebbé, biztosabbá (Gile 1986).

A nyelvi anticipáció alapjai a fonológiai, nyelvtani és stilisztikai szabályokhoz kapcsolódó átmeneti valószínűségek, azaz idiomatikus kifejezések, szólások és közmondások, standard mondatok, amelyek elég hosszú beszédsgzgmensek ahhoz, hogy a hallás utáni szövegértéshez szükséges erőfeszítést csökkentsek, valamint a nyelvtani szinten létező szabályok. Ilyen többek között az a szabály, mely szerint (a nyelvek többségében) tárgyias ígéhez főnév, névmáshoz ige kapcsolódik. Egyes nyelvek, így a francia esetében egy szó nyelvtani kategóriája is jól anticipálható. A főneveket szinte minden esetben névelő előzi meg, ebből könnyen kikövetkeztethető az adott szó neme vagy száma.

A nyelvi anticipáció hátterében biztos nyelvtudás áll, ami, Gile szerint, idővel minden tolmács számára elérhetővé válik. Megjegyzendő, hogy a biztos nyelvtudás elméletileg a tolmácsképzésre való felvétel alapvető követelménye, azaz mire a tolmácsahallgató „valós” helyzetben „valós” konferenciatolmácsolást vállal, a nyelvi anticipáció már nem szabad, hogy gondot okozzon neki. Gile a nyelvi anticipációt elsősorban a szónok stílusától teszi függővé, de nem zárja ki annak valószínűségét sem, hogy a nyelvek közötti strukturális hasonlóságok vagy különbségek is hatással lehetnek a stratégia alkalmazására. A nyelven kívüli anticipáció a konferenciaszituációra, a témára és az előadóra vonatkozó ismeretek, valamint az általános háttértudás segítségével megvalósuló valószínűségi előrejelzés. Ezen ismeretek megszerzése folyamatosan megújuló erőfeszítéseket követel.

Ahogy az eddigiekben láthattuk Wilss (1978), Lederer (1978, 1981, 1984), Gile (1986, 1992, 1995, 2009) és az utánuk következő kutatók (Jörg 1995, Van Besien 1999, Seeber 2001, Bevilacqua 2009) többsége, bárhogy is nevezték, nyelvi, valamint általános és szituációra vonatkozó ismereteken alapuló anticipációt különböztettek meg.

Magdalena Bartlomiejczyk felosztása ezzel szemben az anticipációnak egy másik aspektusára koncentrál. Problémaorientált anticipációnak hívja azt az előrejelzést, melyet a tolmács egy konkrét problémával szembesülve használ: túl sok információ gyülemlik fel a rövidtávú memóriában, miközben a beérkező forrásnyelvi (FNY) mondat egyik döntő fontosságú elemére, pl. az ígére vár. Általános anticipációnak pedig azt, ami egynyelvű szövegértésnél is gyakran előfordul: a tolmács a megértést megkönnyítő hipotéziseket alakít ki a célnyelvi (CNY) szöveg mondanivalójára vonatkozóan. Mindkét típusú anticipáció alapja lehet nyelvi és nyelven kívüli ismeret, esetleg a kettő ötvözete (Bartlomiejczyk 2008).

Zanetti (1999) tanulmányában egy mindezidáig máshol nem említett típust, az akusztikai anticipációt vizsgálja. A kutatás elméleti hátterét Marslen-Wilson (1989) kohort modellje adja, mely szerint a kimondott szavakat még azelőtt felismerjük, hogy a beszélő kiejtené azokat. Az első szótag alapján a mentális lexikonban tárolt szavak közül aktiválódnak mindazok, amelyek kezdete megfelel az elhangzott szótagnak (felülről lefele irányuló folyamat). Ahogy további információ, azaz további szótag adódik az elsőhöz, úgy csökken a lehet-

séges befejezések száma, míg a végén már csak egy marad. Ezt a folyamatot jelentősen leegyszerűsítheti az, ha az adott szó kontextusba van ágyazva. Ilyenkor a lehetőségeket nagymértékben csökkenti, hogy azok a szavak is hamar kiesnek, amelyek bár ugyanúgy kezdődnek, mint az elhangzott szótag, de nem illenek az adott kontextusba.

4. Az anticipáció nyelvspecifikussága

A Moser-Mercer (1984) által természettudományos megközelítésnek nevezett iskola képviselői (*natural science community*) úgy vélik, hogy eltérő struktúrájú nyelvek, pl. németről angolra történő tolmácsolás esetén nehezebb az átváltás. A nehézség abból adódik, hogy a németben a mondat szemantikailag releváns eleme, az ige, gyakran a mondat végén található, így a tolmács kénytelen elodázni a beszédprodukción, egész addig, míg a teljes mondatot dekódolja. Ez óriási terhet ró a tolmács rövid távú memóriájára, ráadásul a FNY-i dekódolás és a CNY-i kódolás közötti időeltérés következtében a CNY-i befogadó számára a megértéshez elengedhetetlen információk veszhetnek el. Ez leginkább kevésbé redundáns, ennek megfelelően magas információsűrűségű szöveg esetén fordulhat elő. Ebben a helyzetben az a megoldás a tolmács számára, ha az output készletetésére különböző stratégiákat (pl.: új információ nélküli parafrázálás) alkalmaz, esetleg anticipál (Wilss 1978), azaz megpróbál „spontán és rugalmas lenni, kreatívan alkalmazkodni és reagálni a helyzetre” (Horváth 2015:112).

Seeber (2001) óvatosabban fogalmaz. Nem jelenti ki egyértelműen, hogy a tolmácsolás németről nehezebb, mint más nyelvekről. Ő csupán azt állítja, hogy a konferenciatolmácsolás strukturálisan aszimmetrikus nyelvek között több anticipációt igényel, mint struktúrájukban hasonló nyelvek között.

Donato (2003) saját, a tolmácsolási stratégiákat vizsgáló kutatási eredményeire támaszkodva állapítja meg, hogy az anticipáció, azon belül is az igei anticipáció a leggyakrabban alkalmazott stratégia a nyelvek közti strukturális eltérések kezelésére azok között a tolmácsok között, akinek a nyelvpárjában szerepel a német. A kísérletben résztvevő németről olaszra tolmácsoló tolmácsok 49-szer anticipáltak, ebből 48-szor az igét, míg az angolról-olaszra történő tolmácsolásban csupán 5-ször fordult elő anticipáció. Az anticipáció tárgya itt minden esetben más mondatrész volt.

Riccardi (2005) szerint az anticipáció az egynyelvű beszédértés egyik legfontosabb jellemzője, mely szinkrontolmácsolás során is jelen van, legyen szó bármilyen nyelvpárról. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy amikor a tolmácsnak nyelvspecifikus nehézségekkel kell szembenéznie, különösen hasznos lehet ennek a stratégiának az alkalmazása.

Setton (1999) véleménye szerint a tolmácsolás pragmatikai tényezői hatékonyan ellensúlyozzák a nyelvi, szintaktikai különbségeket valamint megkönnyítik az anticipációt, ezáltal csökkentik a rövid távú memóriában tárolt információ mennyiségét. Majd azt is hozzáteszi, hogy az anticipáció nem csak az igét, hanem egyéb, mondat végén található elemet, így a tagadást is érintheti.

Ebben a tekintetben teljesen megegyezik a véleménye Ledererével, aki hangsúlyozza, hogy a német ige gyakori anticipálása nem annak igei, állítmányi természetéből fakad, sokkal inkább abból az egyszerű tényből, hogy a mondat végén található (Lederer 1981).

Lederer és a bölcsészettudományi megközelítés hívei (*liberal art community*, Moser-Mercer 1984), szemben a természettudományos megközelítés képviselőivel, nem tulajdonítanak jelentőséget a nyelvi különbségeknek. Úgy vélik, hogy a szinkrontolmácsolás minden nyelv esetében nehézségekkel jár, az anticipáció pedig független a FNY és CNY strukturális hasonlóságaitól és különbségeitől. Elvetik azt a megállapítást mely szerint csak és kizárólag az ige lenne az anticipáció tárgya. Lederer szerint három olyan helyzet lehetséges egy tolmácsolás során, amikor a tolmácsnak várnia kell az igére, esetleg a teljes mondat elhangzására a megnyilatkozás megértéséhez. Az első, ha szó szerint tolmácsol, a második, ha nem ismeri jól a témát, a harmadik pedig, ha előre megírt, felolvasott szöveget kell tolmácsolnia. Ez utóbbi esetben ugyanis elveszik a spontán beszéd azon jellemzője, hogy az előadó ugyan tudja, mit szeretne mondani, de azt még nem, hogyan fogja gondolatait szavakba önteni, azaz lassabban, természetesebben beszél, ezáltal elegendő időt hagyva a tolmácsnak az elhangzott megnyilatkozás célnyelvi megfogalmazásához (Lederer 1981).

Seleskovitch, a *théorie du sens* jelentős képviselőjének véleménye szerint „azok számára, akik nem csak egyszerűen átkódolják (értsd: szó szerint fordítanak) a megnyilatkozást egyik nyelvről a másikra, hanem magát a szöveget tolmácsolják (értsd: a szöveg értelmét) a megértés nem az utolsó szótól, legyen az ige vagy bármely más mondatrész, hanem a szöveg által előhívott ismereteik minőségétől függ” (Lederer 1981: 9).

5. Elméleti háttér

5.1. A fordítás interpretatív elmélete

A fordítás interpretatív elméletét Lederer és Seleskovitch alkották meg a 60-as évek elején. Hosszú ideig ez a szemlélet volt irányadó a fordítás oktatásában is. A modell középpontjában az értelmezés áll, mely az értelemegységek segítségével történik. Az értelemegységek a nyelvi elemek és a tolmács hozzájuk kapcsolódó releváns ismereteiből születnek, majd sorban, egyik a másik után hozzáadódik az addig elhangzottakhoz, így hozva létre a jelentést. A következő lépésben a tolmács megfosztja a jelentést nyelvi köntösétől (deverbalizáció), majd végül a reverbalizáció szakaszában a célnyelv szokásait, szabályait figyelembe véve újrafogalmazza azt (Seleskovitch és Lederer 1984, Lederer 2003).

Lederer szerint ez a folyamat, műfajtól és nyelvtől függetlenül, minden fordítás alapvető közös, univerzális jellemzője. A tolmácsolást az egynyelvű kommunikációhoz hasonló természetes folyamatnak tartja, a megértést pedig hétköznapi mentális funkciók megnyilvánulásának (Lederer 1981). Következésképpen csak és kizárólag azok a tényezők nehezíthetik meg a szinkrontolmácsolást, amelyek az egynyelvű kommunikációt is. A modell hátránya, hogy nem veszi figyelembe a tolmács szituációra vonatkozó és előzetes ismereteinek fontosságát.

5.2. Gile erőfeszítés-modellje

A tolmácskutatók egy része úgy vélte, hogy az interpretatív elmélet nem bizonyítható. A 70-es évek végén, 80-as évek elején megnövekedett igény mutatkozott arra, hogy a társtudományok (szövegnyelvészet, informatika, neurolingvisztika, kognitív pszichológia) eredményeit felhasználva tudományos alapokra helyezték a tolmácsolás kutatását (G. Láng 2005).

A kognitív pszichológiából és a pszicholingvisztikából merítő modell a szinkrontolmácsolást három jelentős energiaráfordítást igénylő folyamatra/erőfeszítésre bontja. Az első a **hallás utáni szövegértés és elemzés** erőfeszítése, azaz a hang észlelése és a szöveg megértése között zajló mentális műveletek összessége. A második a **beszédprodukción** erőfeszítése, vagyis azon műveletek, amelyek a tolmács információátadásra irányuló döntése és a megnyilatkozás akusztikai megjelenése között mennek végbe. A harmadik a **rövid távú memória** erőfeszítése, mely a beszéd szegmentumok memóriában történő raktározásuktól célnyelvi felépítésükig tart.

A hallgatási és elemzési erőfeszítés alatt a tolmácsra három dolog van hatással. Az első az időfaktor, hiszen az észlelt hangok elemzése időbe telik. Minél nagyobb az információ mennyisége, annál több időt vesz igénybe az elemzés. A következő a feldolgozási kapacitás, azaz a figyelem. Itt is, éppen úgy, mint az előbbi esetben, az információ mennyiségének növekedése a feldolgozási kapacitás növekedésének szükségességét vonja maga után. A harmadik, a rövidtávú memória, melynek munkáját a szónok beszédének ritmusa, valamint az információmennyiség nagysága nehezíti mind az információraktározás, mind az információkeresés során.

A beszédprodukción erőfeszítés esetében is több kihívással kell a tolmácsnak szembenéznie. Ismeretei minden bizonnyal szerényebbek, mint az előadóé, aki a téma jó ismerője, ezért nehezebb a CNY-en az üzenetet újra kifejeznie. Ezenkívül alkalmazkodnia kell a beszélő ritmusához és folyamatos a nyelvi interferenciákkal való küzdelem.

Az erőfeszítés-modell szerint tehát szinkrontolmácsolás során a szükségletek összességét a hallgatás és elemzés, a rövid távú memória, a beszédprodukción, valamint az előzőek koordinálásához szükséges erőfeszítések adják. Ideális esetben ez az energiaszükséglet megegyezik vagy kevesebb, mint a rendelkezésre álló kapacitás. Előfordul azonban, hogy az összes szükséglet meghaladja az összes rendelkezésre álló energiát. Ilyenkor legalább az egyik erőfeszítés nem rendelkezik az adott pillanatban a részlet feldolgozásához szükséges kapacitással. De akad olyan eset is, amikor az egyik erőfeszítés nem rendelkezik a feladatra végrehajtásához szükséges kapacitással, miközben a rendelkezésre álló teljes kapacitás nagyobb, mint az összes szükséglet. Az ebből eredő hiba különböző formákban jelenik meg a beszédprodukciónban. Lehet ez információvesztés vagy torzulás, esetleg a CNY-i produkcion nyelvi minőségének romlása, kevésbé világos, kevésbé meggyőző teljesítmény.

Anticipáción segítségével a tolmács képes a rendelkezésre álló kapacitását az erőfeszítések között optimálisan megosztani. Csökken az új információ mennyisége, kevesebb időre és energiára van szüksége annak feldolgozásához, kö-

vetkezésépp több energiát tud szentelni a beszédprodukcióna és a memória erőfeszítésre.

Léteznek azonban anticipációt akadályozó nyelvi tényezők is. Ilyenek az elemek közötti minden logikai kapcsolatot nélkülöző felsorolások, a túl sok információt tartalmazó gyors beszédek, felolvasott szövegek. Ilyenkor a hallgatási és elemzési erőfeszítés lép működésbe, mert a tolmácsnak adott időegységen belül nagy mennyiségű információt kell feldolgoznia, valamint a beszédprodukcióna erőfeszítés, hiszen ezt a nagy mennyiségű információt adott időegység alatt kell CNY-en megfogalmaznia. További akadályt jelenthetnek a szokatlan vagy nyelvtanilag helytelen nyelvi szerkezetek, melyek hallatán szintén a hallgatási és elemzési erőfeszítés lép működésbe, a rövid, kevésbé redundáns beszédsegmentumok pl.: számok, egyszerű nevek, a rövidtávú memóriára nagy feladatot hárító beékelések, valamint a rövid mondatok, melyek megtörik a mondanivaló vezérfonalát (Gile 2009).

5.3. Információfeldolgozási modellek

A természettudományos megközelítés híveinek az információfeldolgozási paradigma adja az elméleti hátteret. Ennek alapján alkotta meg Moser (1978) a tolmácsolás első információfeldolgozási modelljét. A paradigma szerint az ember egy szigorú sorba rendezett műveletsort végrehajtva cselekszik. A műveletsor elején az érzékelés áll, ezt követi a korlátozott kapacitású feldolgozás, végezetül pedig a tárolás, azaz a feldolgozás eredményének rögzítése valamilyen rendezett, visszakereshető módon. Ebben a modellben minden az első lépésre épül, s a figyelem, emlékezet, gondolkodás, cselekvés csak egymást követően jöhetnek létre. Moser a tolmácsolás közbeni információfeldolgozást is hasonlóan szekvenciális folyamatnak képzei el, amely a forrásnyelvi szöveg auditív észlelésétől egészen a célnyelvi produkcióig tart (Horváth 2015). Az input értelmezése a munkamemóriában történik, és ide kerülnek a tolmács által a hosszú távú memóriából lehívott általános, nyelvi, valamint szituációhoz kötődő ismeretek is (G. Láng 2005). A rövid távú memória kapacitása azonban korlátozott. Ez az oka annak, hogy a struktúrájukban különböző nyelveknél anticipációra kényszerül a tolmács, hiszen nem várhat a tolmácsolás megkezdésével addig, amíg a teljes forrásnyelvi mondatot fel nem dolgozta. A modell figyelmen kívül hagyja azt a tényt, mely szerint a tolmácsolás különböző folyamatai gyakran egyidejűen mennek végbe, mint ahogy azt is, hogy a tolmácsra nem csak az akusztikus input hat, hanem a vizuális információk is (Horváth 2015).

Setton (1999) kognitív-pragmatikai modellje az interpretatív és az információfeldolgozó modellek jellemzőit egyesíti, azaz a beszéd nyelvi, kognitív és pragmatikai aspektusát is szem előtt tartja. Mivel a tolmács minden előzetes felkészülés ellenére általában nem szakembere a tolmácsolás témának, a beszédmegértés során leginkább a szövegből, a kontextusból, az explicit és implicit információkból, és enciklopédikus ismereteiből igyekszik következtetéseket levonni. A jelentés megértésének folyamatát Setton a relevancia-elmélet segítségével modellálja, nagy hangsúlyt helyezve bizonyos pragmatikai tényezőkre, így a beszélő szándékának és a szándék helyes felismerésének fontosságára (G. Láng 2005).

6. Chernov valószínűségi előrejelzés modellje

Chernov azon kevés szinkrontolmacsok közé tartozott, akik korán felismerték a pszichológusokkal való együttműködés fontosságát, és kezdetben orosz nyelvű (Chernov 1978) később angol nyelvű (Chernov 1992, 1994, 2004) munkáiban velük együttműködve kidolgozta a valószínűségi előrejelzés modelljét. A továbbiakban angol nyelven megjelent munkáira fogunk hivatkozni, ezért használjuk nevét az angol átírás szerint ebben a tanulmányban. Chernov (2004) szerint a szinkrontolmacsolást lehetővé tevő alapvető mechanizmus a valószínűségi előrejelzés, mely azonban csak megfelelő redundanciaszinttel rendelkező szöveg esetén lehetséges. A szükséges és elegendő mértékű redundancia az üzenet befogadójától független és az üzenet egyes összetevőinek ismétlését tartalmazó objektív redundanciából, valamint a befogadó nyelvi (forrása: az üzenet nyelvi megvalósulása és a diskurzus szemantikai struktúrája), kognitív (forrása: szemantikai összetevők és a befogadó háttértudásának interakciója), szituációs (forrása: szituációs kontextus) és pragmatikai (forrása: a megnyilatkozás szemantikai tartalma) inferenciáiból felépülő szubjektív redundanciából jön létre. A redundancia minden beszédszinten jelen van: a szótag, a szó, a kifejezés, a megnyilatkozás, a szöveg és a szituáció szintjén egyaránt. Az egyes szintek redundanciája összeadódik, így hozva létre az üzenet összredundanciáját. Minél magasabb egy szöveg redundancia szintje, annál nagyobb a valószínűsége, hogy pontosan anticipáljuk, jelezzük előre annak haladását. Az anticipáció prozódiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szinten valósul meg.

A redundancia és az anticipáció szintjeinek együttműködése az előadó színrelépésekor vagy talán már azelőtt megkezdődik. Abban az esetben, ha a tolmács ismeri az előadót, a rá jellemző stílust, szófordulatokat, a bejövő üzenet szemantikai struktúrájára és értelmére vonatkozó előrejelzés azonnal kialakul, köszönhetően a tolmács a tolmácsolási szituáció egyéb összetevőire vonatkozó, előzetes nyelven kívüli ismereteinek. Ez egy felülről lefelé építkező, azaz a pragmatikai szinttől kezdődő folyamat.

Ha azonban az előadó és a helyzet is ismeretlen, a tolmács hipotéziseit csak a szónok által megkezdett mondat alapján, az adott mondat tartalmára vonatkoztatva tudja felállítani. Ez esetben a valószínűségi előrejelzés a legalso, prozódiai szinten kezdődik. Ahogy az üzenet lassanként bontakozik ki, úgy alakul ki a tolmácsban az szöveg egészére vonatkozó prognózis. A hipotézisek megkönnyítik a tolmács feladatát. Klauddy szavaival élve

(...) lehetőséget adnak neki, hogy bizonyos időközönként abbahagyja a beszéd aktív hallgatását, és saját hipotézisei alapján dolgozzon. Időnként visszakapcsol aktív hallgatásra, ilyenkor ellenőrzi hipotézisei helyességét. Ha meggyőződik arról, hogy hipotézise helyes, aszerint dolgozik tovább. Ha azonban úgy véli, hogy hipotézise hibás, abbahagyja a tolmácsolást és egészen addig aktívan hallgatja a szónokot, míg újra ki nem alakul a helyes hipotézis. (Klauddy 1994: 77)

Ez persze csak addig lehetséges, amíg bizonyos nehézségek meg nem zavarják a folyamatot. Ez esetben a tolmács kénytelen csak és kizárólag a hallgatásra, megértésre összpontosítani. Zavaró tényezőként léphetnek fel: zaj, túl gyors beszéd, komplikált szintaktikai struktúrák vagy szintaktikai hibák a forrásnyelvi megnyilatkozásban, ismeretlen terminológia, utalások ismeretlen tényekre, eseményekre. Ilyenkor a tolmácsnak nincs ideje a saját célnyelvi produkciójának ellenőrzésére, ezért abban hibák, kihagyások fordulhatnak elő (Chernov 2004). Ha azonban a tolmács rendelkezik a kognitív rugalmasság képességével, azaz a radikálisan változó situációs követelményekkel szembeni adaptív válaszként képes ismereteit spontán módon átrendezni, ezek a problémák is elkerülhetőek.

Chernov valószínűségi előrejelzés modelljének alapja az aktivitásemélet, mely azt állítja, hogy

minden mentális aktivitást, különösképpen az észlelést, a valóságról való anticipációs gondolkodás alapelve vezérel. Az élő szervezet igyekszik előre jelezni a külvilág eseményeit, ezzel alkalmazkodva a szervesen világ tér-és időbeli szerkezetéhez, melyben az idő alapvető paramétereit az események szekvencialitása és ismétlődése adja. (Anokhin 1978: 18, idézi Chernov 1994: 91)

Ezt az elméletet fejlesztette tovább és vonatkoztatta az emberi viselkedésre az orosz pszichológiai iskola. Feigenberg és Zhuravlev szerint

a múltbeli tapasztalatok és az aktuális helyzet alapot szolgáltatnak az elkövetkező eseményekről való hipotézisek felállításához. A prognózisnak megfelelően az ember felkészül a jövőbeni helyzetben való azon cselekvésekre, melyek a legnagyobb valószínűséggel segítenek elérni egy bizonyos célt. (Feigenberg és Zhuravlev 1977: 3, idézi Chernov 1994: 93)

Chernov úgy véli, hogy az elmélet szinkrontolmácsolásra történő alkalmazásának alapját szintén a hipotézisek adják, „melyeket a tolmács agya generál a beszéd akusztikai észlelésének során, anticipálva a diskurzus verbális és szemantikai alakulását” (Chernov 1994: 93).

7. Összefoglalás

Saját kutatásaim szerint az anticipáció témakörében az elmúlt 25 évben közel félszáz könyv, cikk, doktori disszertáció született. Népszerűségét minden bizonnyal annak köszönheti, hogy alkalmazása, legyen az tudatos vagy önkéntelen, nagyban hozzájárul a magas szintű, minőségi tolmácsoláshoz. A tanulmány célja nem az volt, hogy az anticipáció tárgyában született hatalmas mennyiségű információt feldolgozza, inkább csak megpróbált betekintést engedni a vonatkozó szakirodalomba. Az ellentmondások és az elméleti és gyakorlati természetű publikációk nagy száma ellenére is úgy vélem, hogy a téma további kutatásra érdemes. Hiszen minél több oldalról közelítjük meg, minél több tudományág tekinti

sajátjának a jelenséget és vizsgálódik szorosan együttműködve, annál több ismerettel gazdagítjuk a szakirodalmat. Nem utolsó sorban pedig annál több értékes eredményt használhatunk fel az elkövetkező évek tolmácsképzésében.

Irodalom

- Bartłomiejczyk, M. 2008. Anticipation: a Controversial Interpreting Strategy. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B., Thelen, M. (eds) *Translation and Meaning 8*. Proceedings of the Łódź Session of the 4th International Maastricht-Łódź Duo Colloquium on "Translation and Meaning". Łódź, Poland, 23–25 September 2005. Maastricht: Hogeschool Zuyd, Maastricht School of Translation and Interpreting. 117–126.
- Bevilacqua, L. 2009. The Position of the Verb in Germanic Languages and Simultaneous Interpretation. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 14. 1–31.
- Csernov, G. V. 1978. *Tyeorija i praktjyika szinhronovogo perevoda*. Moszkva: Izd. Mezsdurodnije Otnosenyija.
- Chernov, G. V. 1992. Conference Interpretation in the USSR: History, Theory, New Frontiers. *Meta* Vol. 37. 149–162.
- Chernov, G. V. 1994. Message Redundancy and Message Anticipation in Simultaneous Interpretation. In: Lambert, S, Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: Benjamins. 139–153.
- Chernov, G. V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A Probability-prediction Model*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- De Bot, K. 2000. Simultaneous Interpreting as Language Production. In: Englund Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds) *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 65–88.
- Donato, V. 2003. Strategies Adopted by Student Interpreters in SI: a Comparison between the English-Italian and German-Italian Language-pairs. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 12. 101–134.
- Gerver, D. 1978. Language Interpretation and Communication: Introduction to the Proceedings. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York and London: Plenum Press. 1–4.
- Gile, D. 1986. L'anticipation en interprétation simultanée. *Traduire* Vol. 127. 19–23.
- Gile, D. 1992. Predictable Sentence Endings in Japanese and Conference Interpretation. *The Interpreters' Newsletter*. Special issue Vol. 1. 12–23.
- Gile, D. 1995. *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*. Presses Universitaires de Lille.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- G. Láng Zs. 2005. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Jörg, U. 1995. Bridging the Gap: Verb Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting. In: Snell-Hornby, M., Jettmarova, Z., Kaindl, K. (eds) *Translation as Intercultural Communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 217–228.
- Klaudy K. 1994. Fordításelemélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 1. szám 75–81.

- Lederer, M. 1978. Simultaneous Interpretation: Units of Meaning and Other Features. In: Gerver, G., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 323–333.
- Lederer, M. 1981. *La traduction simultanée, expérience et théorie*. Paris: Lettres Modernes, Minard.
- Lederer, M. 2003. *Translation: The Interpretive Model*. Oxford: Routledge.
- Le Ny, J.-F. 1978. Psychosemantics and Simultaneous Interpretation. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 289–298.
- Marslen-Wilson, W., Zwitserlood, P. 1989. Accessing Spoken Words: The Importance of Word Onsets. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. Vol. 15. No. 3. 576–585.
- Mattern, N. 1974. *Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting*. Unpublished Thesis, Universität des Saarlandes.
- Moser, B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 353–368.
- Moser-Mercer, B. 1984. Paradigms gained or the Art of Productive Disagreement. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 17–23.
- Riccardi, A. 2005. On the Evolution of Interpreting Strategies in Simultaneous Interpreting. *Meta* Vol. 50. No. 2. 753–767.
- Seeber, K. G. 2001. Intonation and Anticipation in Simultaneous Interpreting. *Cahiers de Linguistique Française* Vol. 23. 61–97.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. (eds) 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier. 199–228.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A Cognitive-Pragmatic Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Toomela, A. 2015. Towards Understanding Biotic, Psychic and Semiotically-Mediated Mechanisms of Anticipation. In: Mihai, N. (ed.) *Anticipation: Learning from the Past*. Texas: Springer. 431–455.
- Van Besien, F. 1999. Anticipation in Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 44. No. 2. 250–259.
- Vandepitte, S. 2001. Anticipation in Conference Interpreting: A Cognitive Process. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* Vol. 14. 323–335.
- Wilss, W. 1978. Syntactic Anticipation in German-English Simultaneous Interpreting. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language interpretation and communication*. New York and London: Plenum Press. 343–353.
- Zanetti, R. 1999. Relevance of Anticipation and Possible Strategies in the Simultaneous Interpretation from English into Italian. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 9. 79–98.

Jegyzetek

¹ A tanulmányban szereplő idegen nyelvű idézeteket a szerző fordította magyarra.